

**Тема 5. Формування
передумов ринкової
економіки в країнах
європейської цивілізації
(XVI - перша половина
XVII ст.)**

XVII ст.)

(XVI - перша половина

План

- 1. Формування передумов ринкової економіки в країнах європейської цивілізації (XVI - перша половина XVII ст.).**
- 2. Історико-економічні передумови виникнення та теоретико-методологічні особливості меркантилізму.**
- 3. Основні етапи меркантилістської доктрини.**

1. Формування передумов ринкової економіки в країнах європейської цивілізації (XVI - перша половина XVII ст.)

У XVI-XVIII ст. в країнах Західної Європи поступово створюються умови для переходу від феодального до індустріального суспільства, що було пов'язано:

- з розвитком товарно-грошових відносин в містах;
- початком руйнування натурального феодального господарства;
- зростанням обсягів торгівлі;
- виникають перші великі капітали, розвивається лихварство.

Вирішальна роль у процесі розкладу феодального господарства та переходу до індустріального суспільства належить розвитку науки, техніки, сільськогосподарського виробництва, які створили передумови для здійснення *Великих географічних відкриттів кінця XV - початку XVIII ст.*

Досягнення західноєвропейських країн у кінці XV - на початку XVI ст. у промисловості й сільському господарстві дали можливість значно збільшити обсяги виробництва товарів та товарообіг. Однак для зростаючого товарообігу в Західній Європі вже не вистачало золота та срібла як засобу обертання і платні, з якого карбувалися гроші, адже паперових грошей європейці ще не знали.

Головними причинами організації європейцями морських експедицій у кінці XV ст. були:

- пошук морських шляхів на Схід, щоб звільнитися від залежності Туреччини та арабів;

- необхідність одержання дорогоцінних металів золота та срібла, нестача якого стримувала розвиток торгівлі та збагачення феодалів і купців;

- збільшення надходження різних прянощів, які користувалися великим попитом.

Морські експедиції, які здійснили європейці з *кінця XV до початку XVIII ст.* увійшли в історію як *Великі географічні відкриття* і мали для економіки країн Західної Європи дуже велике значення.

Серед них найважливіші були такі:

- **1488 р.** Португальські мореплавники Кан та Діаш обстежили узбережжя західної та південної Африки.
- **1492 р.** Х. Колумб, вважаючи, що Індія знаходиться на заході Атлантичного узбережжя, відкрив Америку, Кубу, острови Гаїті.
- **1497-1499 рр.** Васко де Гама відкрив морський шлях з Західної Європи навколо південної Африки в Індію.

Серед них найважливіші були такі:

- **1498 р.** Англійський капітан Кабот відкриває Ньюфаундленд.
- **1499 р.** Португальці відкривають Бразилію.
- **1513-1525 рр.** Іспанські завойовники перейшли Панамський перешийок і досягли Тихого океану. Кортес завойовує Мексику.
- **1506 р.** Португальці відкривають острів Мадагаскар.
- **1519-1522 рр.** Магеллан здійснює вперше навколосвітню подорож, відкриває багато нових земель, зокрема острови сучасної Індонезії.
- **1531-1532 рр.** Ф. Писарро завойовує території Південної Америки.
- **1606-1644 рр.** - голландські мореплавники відкривають новий континент Австралію та Нову Зеландію.

Головна мета морських експедицій полягала в тому, щоб якомога скоріше досягти країн Сходу та оволодіти їх багатствами.

Найвагомішим наслідком Великих географічних відкриттів було:

- ✓ створення колоніальної системи;
- ✓ першими колоніальними державами стають Іспанія і Португалія;
- ✓ великі географічні відкриття привели до утворення світового ринку;
- ✓ створюються умови для міжнародного поділу праці, світового господарства та світового ринку;
- ✓ утворюються торговельні компанії, які активно включилися у боротьбу за нові ринки. Серед них найбільшими були англійська та голландська Ост-Індська компанії, які активно проводили нееквівалентну торгівлю з колоніями, одержуючи величезні прибутки.

Однак головною причиною «революції цін» було не так значне збільшення кількості золота та срібла, як стрімке падіння їх вартості. Це було пов'язано з тим, що золото та срібло видобувалося дешевою працею рабів, а то й просто грабунками туземного населення, тоді як умови виробництва товарів у країнах Західної Європи залишалися в основному без змін.

«Революція цін» призвела до збагачення мануфактуристів та падіння реальної заробітної платні найманих робітників, оскільки зростали ціни на продукти харчування та предмети широко вжитку. Так, в *Англії* ціни на товари підвищились на 155 %, а заробітна плата робітників - тільки на 30 %.

Унаслідок *«революції цін»* відбувається швидке розорення класу феодалів та падіння заробітної платні найманих робітників, одночасно з цим зростають прибутки мануфактуристів та купецтва.

В цілому «революція цін» прискорила процес падіння феодальної системи, прискорила формування капіталістичного господарства, призвела до накопичення великих сум грошей у руках незначної кількості людей.

У класичному вигляді процес первісного нагромадження капіталу відбувався в Англії:

- ✓ Ще в XIII-XIV ст. Англія вивозила сиру вовну на переробку за кордон, зокрема до Голландії.*
- ✓ У XV ст. в Англії починають будуватися мануфактури для виробництва сукна з власної сировини, попит на яку з кожним роком зростає. У XVI ст. виготовленням вовняних тканин займалося близько половини робочого населення Англії, а на початок XVII ст. 90 % англійського експорту складала продукція суконного виробництва.*

Отже, внаслідок проведення процесу обгороджування насильницьким шляхом, мануфактури в Англії одержали сировину та дешеву робочу силу, що сприяло їх розвитку та забезпечувало їх власникам накопичення капіталів.

Другою стороною первісного нагромадження капіталу було накопичення значних сум грошей у руках окремих людей. Тут для Англії були характерні такі джерела, як:

- використання державних боргів та високих відсотків від них;
- здійснення політики протекціонізму, що давало можливість державі встановлювати високі митні тарифи, які захищали від конкуренції власного виробника.

Позитивно на процес нагромадження капіталу вплинув і політичний фактор - буржуазна революція (1640-1649 рр.), яка привела до політичної влади буржуазію.

Голландія.

Процес первісного нагромадження капіталу тут почався раніше, ніж в Англії. Ще наприкінці XIV ст. у Голландії сталося руйнування феодальних відносин на селі й утворення фермерських господарств, і як наслідок - виникнення значної кількості вільної робочої сили.

Буржуазна революція в Голландії в другій половині XVI ст. прискорила процес первісного нагромадження капіталу, який відбувався за рахунок таких джерел, як: розвиток фінансових операцій; сільського господарства; грабування колоній та нееквівалентного обміну товарами з ними; прибутків від торгівлі.

Розвиток мануфактурного виробництва викликав погіршення умов праці робітників, збільшення тривалості робочого дня, застосування жіночої та дитячої праці, зниження реальної заробітної платні, що сприяло загостренню соціальних протиріч.

Значний внесок у розвиток мануфактурного виробництва зробили перші буржуазні революції:

- у Нідерландах (1566-1609 рр.);
- в Англії (1640-1649 рр.);
- Франції (1789-1794 рр.);
- США (1775-1783 рр.).

Ці революції створили умови для приходу до політичної влади буржуазії, яка прийняла закони, спрямовані на подальший розвиток мануфактурного виробництва, розширення торгівлі, фінансової справи, на ліквідацію феодальних пережитків, що гальмували економічний розвиток країн.

Головний підсумок буржуазних революцій полягає в остаточній перемозі над феодалізмом і встановленям буржуазно-демократичного устрою.

2. Історико-економічні передумови виникнення та теоретико-методологічні особливості меркантилізму

Тривалий період панування меркантилізму віддзеркалив основні тенденції розвитку економічної думки та економічну політику більшості європейських країн XV—XVIII століття.

Меркантилізм походить від лат. *Merhari* - торгувати, mercantile перекладається з англійської та французької як торговий.

Головні передумови генезису меркантилізму:

- поступове витіснення натурального господарства товарним, виробництвом, розвиток товарообігу, поглиблення товарно-грошових відносин і розширення торговельних зв'язків; інтенсивний розвиток міжнародної торгівлі, виникнення світового ринку, започатковане великими географічними відкриттями XV—XVI ст.;*
- ліквідація політичної роздробленості у західноєвропейських країнах, бурхливий процес становлення централізованих національних держав, їх утвердження у системі світогосподарських зв'язків, утворення перших колоніальних імперій Нового світу;*
- поглиблення суспільного поділу праці, виникнення мануфактурного виробництва, створення великих підприємств, зорієнтованих на зростаючий ринковий попит та задоволення експортних потреб;*

Економічні ідеї меркантилізму відобразили історичні реалії епохи:

- розвитку та занепаду середньовічного феодалізму в Європі (XIV-XVст.);
- первісного нагромадження капіталу, формування передумов переходу від простого товарного виробництва до приватнопідприємницького ринкового господарства;
- утвердження та зміцнення європейських держав, найсильніші з яких захоплювали колонії та вели боротьбу за поділ сфер впливу.

В економічній літературі меркантилізм
розглядається:

- Як економічна політика феодально-абсолютистських держав епохи первісного нагромадження капіталу, яка відображала інтереси торговельного капіталу і сприяла переходу від простого до розвинутого (приватнопідприємницького) товарного виробництва.

Характерною ознакою економічної політики меркантилізму був яскраво виражений протекціонізм , спрямований:

- на перевищення експорту товарів над їх імпортом з метою нагромадження багатства в країні;
- підтримку експансії торговельного капіталу, заохочення створення монопольних торговельних об'єднань;
- захист та заохочення розвитку національної промисловості, нарощування виробництва товарів на експорт, надання пільг та субсидій експортерам (привілеїв, монопольних прав, експортних премій, субсидій тощо);

- обмеження імпорту готової продукції, особливо предметів розкоші шляхом встановлення високих ввізних митних зборів, квот, тарифів;
- заборону або обмеження вивезення сировини та заохочення і ввезення з метою підтримки на низькому рівні експортних цін на готову продукцію;
- удосконалення флоту, розвиток мореплавства з метою загарбання колоній та поширення колоніальної торгівлі тощо.

Теоретико-методологічні особливості меркантилізму:

- трактування грошей як найвищої і абсолютної форми багатства, ототожнення грошей із золотом та сріблом;
- аналіз зовнішньої торгівлі як джерела багатства, обґрунтування доктрини активного торговельного балансу, мета якої — "багато продавати — мало купувати";
- пошук шляхів збагачення нації на основі нееквівалентності зовнішньоторговельного обміну та антагонізму економічних інтересів конкуруючих на світовому ринку держав. На світову торгівлю дивились як на боротьбу між державами щодо того, якій з них вдасться забрати собі найбільшу частку з існуючого у світі золота та срібла;

- вмотивування процесу становлення національних держав, необхідності сильної централізованої влади та активної діяльності уряду з накопичення багатства країни у грошовій формі;
- трактування сфери виробництва (сільськогосподарського та мануфактурного господарства) як передумови успішного розвитку торгівлі, джерела постачання товарів, необхідних для продажу;
- обґрунтування необхідності забезпечення високої зайнятості населення на основі переконання, що імпортні товари (сировина, напівфабрикати) є капіталомісткими, а експорт готових виробів передбачає інтенсивне використання праці.

3. Основні етапи меркантилістської доктрини

На основі цих нових економічних процесів і явищ формується вчення меркантилізму:

- 1) гроші розглядаються як абсолютна форма багатства;
- 2) об'єктом дослідження є виключно сфера обігу;
- 3) джерело багатства (в грошовій формі) - це зовнішня торгівля та видобування благородних металів.

*У своєму розвитку меркантилізм пройшов
два історичні етапи:*

- ранній меркантилізм, якому відповідає теорія грошового балансу та утвердження монетарної системи (14 - 15 ст.);*
- пізній меркантилізм, якому відповідає теорія торговельного балансу та утвердження мануфактурної системи (16-17 ст.).*

Ранній меркантилізм (монетарна система) виник до початку епохи великих географічних (відкриттів і був актуальним до середини XVI ст.

Найбільш відомими представниками раннього меркантилізму були англієць В. Стаффорд (1554-1612), італійці Г. Скаруффі (1519—1584), Б. Даванцаті (1529—1606) та ін.

Центральним пунктом економічного учення ранніх меркантилістів була доктрина активного грошового балансу, спрямована на обґрунтування політики накопичення золота та срібла у національних масштабах шляхом жорсткої регламентації грошового обігу та зовнішньої торгівлі.

*Згідно з доктриною активного грошового балансу
(монетарною системою):*

- категорично заборонялося вивезення золота та срібла за межі країни;
- стимулювалося вивезення товарів за кордон та продаж їх за максимально високими цінами;
- всебічно обмежувався імпорт шляхом запровадження високих митних зборів на товари, що ввозяться;
- діяльність іноземних купців підлягала строгому контролю.

*Стаффорд Уільям (1554-1612) -
англійський економіст, представник
раннього меркантилізму.*

Передбачуваний автор памфлету
*«Короткий виклад деяких звичних скарг
різних наших співвітчизників»*
(опублікований в 1581 р. під ініціалами W.S.).

Економічні погляди Стаффорда:

- рішення багатьох економічних проблем бачив в забороні вивозу благородних металів;
- у регламентації торгівлі з метою обмеження імпорту (особливо мануфактурних виробів і предметів розкоші);
- у заохоченні господарської діяльності, пов'язаної з притокою в країну грошей;
- відстоював розвиток вітчизняної промисловості;

- був супротивником орієнтації і на сільськогосподарське виробництво, вважаючи, що вивіз готових промислових виробів (наприклад, сукно) в порівнянні з вивозом сировини (наприклад, шерсть) більшою мірою сприяє зростанню зайнятості і збільшенню багатства країни;
- засуджував псування монети, що приносить вигоду державі, але що має своїм результатом підвищення цін і погіршення матеріального положення народу;
- виступав проти номіналізму, доводячи, що держава не може на свій розсуд визначати вартість монети;
- прихильник металевої теорії грошей, ототожнював гроші з благородними металами.

Гаспар СкарUFFі (1519-1584), будучи професійним банкіром, написав у 1582 році «Роздуми про монету і справжню пропорційність між золотом і сріблом», де розвивав ідеї, близькі до монетаризму.

МОНЕТАРИЗМ:

«сріблом», де розвивав ідеї, близькі до

Скаруффі запропонував:

- 1. Проект скликання загальноєвропейської конференції під керівництвом папи або імператора з метою налагодити грошовий обіг у міжнародному масштабі.*
- 2. У різних країнах, а іноді й у різних регіонах в межах країни, існували різні грошові системи, що звичайно ускладнювало розрахунки і перекази грошей з одного місця в друге.*
- 3. Запропонував встановити єдину загальноєвропейську грошову систему, визнати золото та срібло валютними металами, прирівняти одну вагову частину золота до 12 вагових частин срібла.*
- 4. На відміну від інших монетаристів рекомендував ліквідувати національні бар'єри, що обмежують обіг; золото і срібло трактував як звичайні товари.*

Пізній меркантилізм (мануфактурна система) виник у другій половині XVI ст., досягнувши розквіту в XVII ст.

Його найбільш відомими представниками були англієць Т. Мен (1571 —1641), французи Ж.Б. Кольбер (1619—1683), А. Монкретьєн (1575—1621), італієць А. Серра (XVI—XVII ст.) та ін.

Пізній меркантилізм - базувався на теорії «*торгового балансу*», згідно з якою держава тим багатіша, чим більше надлишок вивезених товарів над ввезеними.

В свою чергу перевага експорту над імпортом (активний торговий баланс) веде до припливу золота й срібла з-за кордону (активний грошовий баланс).

Для цього використовувалися:

- стимулювання виробництва товарів на вивіз;
- сприяння посередницькій діяльності купців своєї країни за кордоном - перепродаж там іноземних товарів;
- заборона ввезення предметів розкоші;
- «протекціонізм» у торгівлі, а саме заохочування до експорту місцевих товарів, і разом з тим високе мито щодо імпорту;
- гроші - не тільки засіб нагромадження, а й засіб обігу.

Найбільш стисло і точно суть меркантилізму викладена в книзі *Т. Мена «Багатство Англії у зовнішній торгівлі, або баланс нашої зовнішньої торгівлі як принцип нашого багатства» (1664 р.):*

1. Т. Мен бачив багатство переважно в його грошовому виразі - у золоті і сріблі. Розвиток виробництва він розглядав як засіб розширення торгівлі.

2. Т. Мен, хоч і визнавав, що приплив дорогоцінних металів підвищить внутрішні ціни, все ж наполягав саме на цьому положенні. Він був переконаний, що товар потрібно «продавати якомога дешевше, аби лише не втратити збуту...».

3. Т. Мен, як і інші меркантилісти, був далекий від намагання створити певну «систему» економічних поглядів. Однак економічні думки мають свою логіку, і Т. Мен, відображаючи реальність, змушений був оперувати такими теоретичними термінами, як товар, гроші, прибуток, капітал тощо. І намагався при цьому встановити причинний зв'язок між ними.

Теоретичні основи меркантилізму у Франції були закладені у «*Трактаті політичної економії*» (1615), автором якого був *Антуан Монкретьєн*.

Саме він вперше ввів у соціально-економічну літературу термін «політична економія».

Автор «Трактату політичної економії» передбачав:

- найбільш корисним станом вважав купців, а торгівлю характеризував як мету ремесла;
- активне втручання держави в економіку розглядав як найважливіший фактор нагромадження, зміцнення і розвитку господарства країни;
- рекомендував розвивати мануфактури, створювати ремісничі школи, підвищувати якість виробів і розширювати торгівлю товарами національного виробництва, витісняючи з французького ринку іноземних купців.

Меркантилізм як течія економічної думки ще не є економічною наукою. Його, доктрина зводиться до практичних рекомендацій щодо накопичення приватного і національного багатства.

Пізні меркантилісти

Відстоювали:

- політику протекціонізму, спрямовану на досягнення активного торговельного балансу і захоплення зовнішніх ринків;
- обґрунтовували необхідність не адміністративних, а економічних заходів реалізації цієї мети:
- державної підтримки вітчизняного виробництва, заохочення створення мануфактур, торговельних компаній, акціонерних товариств, регулювання експортно-імпортних операцій через систему митних заходів, встановлення заохочувальних премій вітчизняним товаровиробникам тощо.

Слід зазначити, що ототожнюючи багатство з грошима, пізній меркантилізм (на відміну від раннього) вбачав головну функцію грошей не у накопиченні скарбів, а у постійному їх русі, обігу. По суті гроші трактувались як капітал, висувалась вимога всілякого прискорення їх руху у сфері зовнішньоторговельного обміну з тим, щоб вони приносили нові, більші гроші.